

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙ МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: студентка 2 курсу групи KorOs1 – М 18 з
спеціальності 016 Спеціальна освіта за освітньою
програмою Олігофренопедагогіка. Логопедія.
Козловець Анни Вікторівни

Керівник:
Докучина Т.О., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	7
1.1. Мислення як психічний процес.....	7
1.2. Особливості розвитку мислення в онтогенезі.....	16
1.3. Специфіка розвитку мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	32
2.1. Методика дослідження операцій мислення.....	32
2.2. Результати дослідження операцій аналізу, синтезу та порівняння в учнів з інтелектуальними порушеннями та типовим розвитком	45
2.3. Результати дослідження операцій узагальнення та класифікації в учнів з інтелектуальними порушеннями та типовим розвитком.....	56
2.4. Визначення особливостей та рівня розвитку операцій мислення в учнів з інтелектуальними порушеннями.....	62
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток особистості учнів з інтелектуальними порушеннями значною мірою залежить від того, наскільки умови навчання та виховання відповідають її можливостям. Організація корекційно спрямованого навчання є запорукою подолання наявних інтелектуальних порушень та розвитку гармонійної особистої дитини. Одним із основних психічних процесів, на який слід спрямовувати корекційний вплив у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями є мислення, що забезпечує цілісне пізнання світу.

Мислення займає провідне місце серед пізнавальних процесів та забезпечує відображення навколишньої дійсності у всіх зв'язках та відношеннях. Мислення є об'єктом досліджень різних галузей науки. Першою наукою, яка вивчала правила та закони наукового (понятійного) мислення була логіка. Філософія вивчає мислення у контексті теорії пізнання. Філософів цікавлять питання первинності мислення чи матерії. У філософії мислення розглядається передусім як суспільно-історичний процес, як історичний розвиток пізнавальних можливостей людства.

Мислення також вивчається у соціології, зокрема своєрідність форм мислення залежно від культурно-історичних форм життя людей. У біології мислення вивчається як властивість високоорганізованої матерії, якою є людський мозок. Вивчає мислення і кібернетика, яка розглядає його як інформаційний процес, визначаючи спільне, що є в роботі електронно-обчислювальної машини та мислення людини.

Вивчення особливостей мислення є одним із предметів дослідження психології, в якій акцентується увага на різних аспектах. Психологія передусім вивчає не мислення взагалі, а мислення конкретних людей. Психологічне дослідження мислення спрямоване не на кінцеві результати мисленнєвої діяльності, а на той процес, який їх породжує. Психологія досліджує не лише понятійне мислення, а й більш прості форми, зокрема: наочно-дійове, наочно-образне. У психології дослідженню різних проблем мислення присвячені праці

Ю. Алексєєва, Л. Виготського, А. Кустова, А. Леонтєєва, Г. Ліндсей, П. М'ясоїда, Р. Нємова, І. Пасічника, О. Пометун, С. Рубінштейн, Р. Томсона, К. Халла, О. Яковенка та ін. Дослідження особливостей розвитку мислення у процесі навчання та шляхів, методів, прийомів його розвитку здійснюється й у педагогіці з основою на психологічні дослідження.

Вивченням різних аспектів проблеми розвитку мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями займалися: Л. Виготський, Г. Дульнев, А. Калмикова, В. Лубовський, Ю. Матасов, С. Мірський, М. Пєвзнер, В. Петрова, С. Рубінштейн, В. Синьов, Н. Стадненко, Ж. Шиф та ін. Незважаючи на значний вклад вчених у розвиток визначеної проблеми, вона залишається актуальною.

Актуальність вищезазначеної проблеми у спеціальній педагогіці та психології обумовило вибір теми дослідження: «Особливості операцій мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження – визначити особливості та рівень розвитку операцій мислення учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку мислення у загальній психології.

2. Визначити особливості розвитку мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями на основі аналізу спеціальної психолого-педагогічної літератури.

3. Дослідити операції мислення в учнів молодших класів з інтелектуальними порушеннями та типовим розвитком.

4. Визначити особливості та рівень розвитку операцій мислення у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на основі кількісного і якісного аналізу результатів дослідження.

Об'єкт дослідження – мислення дітей з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості та рівень розвитку операцій мислення учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури;

емпіричні: констатувальний експеримент, аналіз та систематизація відомостей з метою визначення особливостей та рівня розвитку операцій мислення у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

досліджено особливості розвитку операцій мислення в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку;

подальшого розвитку знайшло наукове обґрунтування потреби у здійсненні корекції порушень мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Теоретичне значення роботи. Результати вивчення особливостей розвитку операцій мислення є доповненням до досліджень пізнавальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає у дослідженні особливостей розвитку операцій мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями з метою перспективного визначення шляхів корекції порушень мислення у процесі навчання педагогами спеціальних та інклюзивних закладів освіти; студентами при вивченні психології дітей з інтелектуальними порушеннями, корекційної психопедагогіки, основ корекційної педагогіки та інклюзивної освіти, методики корекції пізнавальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, проходженні педагогічної та психологічної практики в закладах загальної середньої освіти зі спеціальною та інклюзивною формою навчання..

Апробація результатів дослідження здійснювалась на наукових конференціях студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2019, 2020 р.р. Результати дослідження представлено у науковій публікації у Віснику Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дипломна робота магістра складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (51 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи магістра 78 сторінок, з них – 72 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дозволяє зробити наступні висновки щодо досліджуваної проблеми:

1. Мислення займає провідне місце серед пізнавальних процесів та забезпечує відображення навколишньої дійсності у всіх зв'язках та відношеннях. Мислення є об'єктом досліджень різних галузей науки. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що вчені виділяють різні види мислення. Найбільш традиційною є класифікація мислення в залежності від способу розв'язання завдань: наочно-дійове, наочно-образне, словесно логічне. Особливу роль для характеристики мислення відводиться його операціям, серед яких аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація та ін. Саме операції мислення забезпечують формування понять, суджень та умовиводів, тобто процес мислення.

Мислення проходить декілька етапів свого розвитку та завжди має тісний взаємозв'язок з іншими психічними процесами. У немовлячому віці розвиток мислення відбувається на основі практичної діяльності, у поєднанні із розвитком сприймання. Розвитку мислення дітей раннього та дошкільного віку сприяє прогрес дитини в оволодінні мовленням, розширення її життєвого досвіду. Мислення школяра розвивається завдяки провідній діяльності, тобто навчання.

Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив недорозвиток мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями. Визначені особливості розвитку мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями свідчать про необхідність здійснення корекційно-розвиткової роботи, оскільки ефективність спеціального навчання на розвиток мислення дітей доведено дослідженнями вчених.

2. Метою констатувального етапу експерименту було визначити особливості операцій мислення учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку. Для досягнення основної мети експерименту було обрано такі методики: для дослідження операцій аналізу та синтезу: «Опиши

предмет», «Склади картинку», «Опис сюжетної картинки», «Впізнай хто це»; для дослідження операції порівняння: «Чим схожі-чим відміни»; для дослідження операції узагальнення: «Четвертий зайвий»; для дослідження операції класифікації: «Класифікація картинок». У дослідженні брало участь 34 учнів з легким ступенем інтелектуальних порушень та 38 учнів з типовим розвитком 2-3-х класів.

3. В учнів з інтелектуальними порушеннями не було виявлено високого рівня сформованості операції аналізу, на відміну від однолітків з типовим розвитком (59,21%). Середній рівень розвитку операції аналізу було виявлено у 6,86% учнів з інтелектуальними порушеннями та у 35,53% з типовим розвитком. Низький рівень розвитку переважає в учнів з інтелектуальними порушеннями (86,28%) та виявлено лише у деяких учнів з типовим розвитком (5,26%). Також в учнів з інтелектуальними порушеннями було визначено дуже низький рівень розвитку операції аналіз (6,86%), що свідчить про його не сформованість. У жодного із досліджуваних з типовим розвитком такого рівня не відзначалось.

Узагальнення результатів дослідження дозволило визначити особливості операції аналізу в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку: аналіз є збідненим, учні виділяють малу кількість ознак предметів; хаотичний аналіз, без дотримання логічності опису та послідовності; часте повторювання попередньо названих ознак; відсутність диференціації істотних та неістотних ознак, властивостей об'єктів; недостатній запас слів, що ускладнює процес опису предмету та ін.

За результатами дослідження високий рівень розвитку операції синтезу було виявлено лише в учнів з типовим розвитком (60,52%). Середній рівень розвитку операції синтезу спостерігається у 31,57% учнів з типовим розвитком та у 6,86% однолітків з інтелектуальними порушеннями. В учнів з інтелектуальними порушеннями виразно переважає низький рівень (86,28%). В учнів з типовим розвитком (2,63%) низький рівень був виявлений лише в окремих досліджуваних, які відчували труднощі визначення сюжету картини.

Особливостями синтезу в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку визначено наступні: синтез є неточним; часто учні здійснюють помилкове об'єднання частин цілого, що призводить до неправильного синтезу; більш повне та точне об'єднання у ціле учні здійснюють при виконанні практичних завдань.

Кількісні показники дослідження свідчать про низький рівень розвитку операції порівняння в учнів з інтелектуальним порушеннями (76,47% – низький; 17,64% – дуже низький). Лише 5,89% досліджуваних мають середній рівень розвитку порівняння. В учнів з типовим розвитком переважає середній рівень розвитку порівняння (55,62%). Досить значний показник високого рівня (31,58%). Низький рівень виявлено лише у 13,15% учнів з типовим розвитком.

На основі усіх результатів дослідження визначено особливості розвитку операції порівняння у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, зокрема: при порівнянні предметів учні з інтелектуальними порушеннями виділяють здебільшого ті властивості, які вони безпосередньо сприймають за допомогою зору; учні використовують малу кількість прикметників для порівняння, зазвичай досить загальні характеристики (великий-малий, добре-погано та ін.); характерним є заміна порівняння описом одного із об'єктів; порівняння часто здійснюється за невідповідними ознаками; значні труднощі учні відчувають при виділенні подібностей, особливо у об'єктах, які є досить різними за виглядом та сутністю.

В учнів з інтелектуальними порушеннями переважає другий рівень розвитку (91,17%) операції узагальнення, тобто позначення родовою назвою предметів однієї групи і перерахування предметів другої групи. Цей рівень характеризує недостатність розвитку узагальнення, оскільки свідчить про незнання учнями узагальнюючих категорій, невміння правильно відносити предмети до різних груп. Серед учнів з типовим розвитком такий рівень виявлено лише у 2, 63% досліджуваних. Більшість учнів з типовим розвитком характеризуються високим рівнем узагальнення (97,37%), що свідчить про

володіння узагальнюючими категоріями, розуміння сутності об'єднання предметів за функціональними ознаками.

За результатами проведеного дослідження особливостями розвитку операції узагальнення учнів з інтелектуальними порушеннями є наступні: переважає узагальнення групування та ситуативне узагальнення, на відміну від однолітків з типовим розвитком де домінує вже понятійне узагальнення; неволодіння узагальнюючими категоріями; при узагальненні учні орієнтуються на неістотні ознаки.

Результати дослідження засвідчили, що високий рівень операції класифікації, що переважає в 31,57% учнів з типовим розвитком в однолітків з інтелектуальними порушеннями виявлено не було. Середній рівень характерний для 5,89% учнів з інтелектуальними порушеннями та 61,84% – з типовим розвитком. Низький рівень, що переважає в учнів з інтелектуальними порушеннями (85,29%), спостерігався лише у окремих учнів з типовим розвитком (6,57%). Не сформованою операція класифікація відзначається у 8,82% учнів з інтелектуальними порушеннями.

Основними характеристиками операції класифікації учнів з інтелектуальними порушеннями визначено такі: не правильна класифікація на основі не істотних ознак предметів; орієнтація на наочні ознаки, що безпосередньо впадають в очі; відсутність вербалізації або ж вербалізація після практичних дій та ін.

Отже проведене дослідження сприяло визначенню особливостей операцій мислення учнів з інтелектуальними порушеннями у порівнянні з однолітками з типовим розвитком. Загальні результати свідчать, що усі операції мислення сформовані на низькому рівні, що не відповідає нормо-типовим показникам, де переважають високі та середні рівні їхнього розвитку.

Перспективними напрямками дослідження є розробка системи вправ для розвитку операцій мислення учнів з інтелектуальними порушеннями, а також розробка методичних рекомендацій для батьків і педагогів щодо корекції порушень операцій мислення у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакаленко О.А. Психологія сприйняття та переробки інформації: навчальний посібник / О.А. Бакаленко. – Харків: ХНУРЕ, 2017. – 124 с.
2. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей: учебное пособие / М.Р. Битянова. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 575 с.
3. Бондар Л.В. Загальна психологія: навчальний посібник / Л.В. Бондар. – К. : НАУ, 2015. – 157 с.
4. Важинський С.Е. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. / С.Е. Важинський, Т.І. Щербак. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – 260 с.
5. Вітенко І.С. Основи психології. Основи педагогіки: навчально-методичний посібник / І.С. вітенко, А.С. Борисюк, Т.І. Вітенко. – Чернівці : Книги-XXI, 2000. – 200 с.
6. Войтюк І.В. Проблема корекції мислення розумово відсталих дітей у психологічно-педагогічній літературі / І.В. Войтко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2012. – Вип. 21. – С. 347-351.
7. Волошин С.М. Психолого-педагогічні основи розвитку мислення у молодших школярів: теоретичний аналіз / С.М. Волошин // Молодий вчений. – 2017. – № 12 (52). – С. 363-366.
8. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1996. – 394 с.
9. Гаврилов О.В. Психолого-педагогічна характеристика легкої, помірної, тяжкої та глибокої розумової відсталості / О.В. Гаврилов // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України «Проблеми сучасної психології». – 2011. – Вип. 11. – С. 124-136.
10. Громова Н.М. Психологічні установки на критичне мислення / Н.М. Громова // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 10. – Вип. 27. – С. 79-88.

11. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – 528 с.
12. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навчальний посібник / Т.В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
13. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: учебник для студентов дефектол. фак. педвузов и ун-тов. / С.Д. Забрамная. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение: Владос, 1995. – 112 с.
14. Зінченко О.В. Аналіз наукових поглядів на розвиток поняттєвого мислення підлітків [Електронний ресурс] / О.В. Зінченко // Технології розвитку інтелекту. – 2014. – № 5. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/5/authors/2014/Zynchenko_Oleksandr_Volodymyrovych_Analiz_naukovykh_poglyadiv_na_rozvytok_ponyattevogo_myslennja_pi_dlitkiv.pdf.
15. Карпенко В.В. Психологія мислення: феноменологія, процес і детермінанти / В.В. Карпенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2013. – № 1. – С. 32-42.
16. Катаева А.А. Дошкольная олигофренопедагогика: учебник / А. Катаева, Е. Стребела. – М. : ВЛАДОС, 2005. – 208 с.
17. Клак В.О. Вікові та індивідуально-психологічні особливості дошкільників у контексті розвитку мислення [Електронний ресурс] / В.О. Клак // Psychological journal. – № 5. – Вип. 7. – С. 195-207. – Режим доступу: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/1/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/629-Article%20Text-796-1-10-20190812.pdf>.
18. Кудрявцев В.А. Сравнительная характеристика основных качеств мыслительной деятельности при умственной отсталости и задержке психического развития [Электронный ресурс] / В.А. Кудрявцев, С.Н. Каштанова // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=16506>.

19. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навчальний посібник / С.Б. Кузікова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 384 с.
20. Кустов А.В. Мислення: психологічні, психопатологічні та психотерапевтичні аспекти: навчальний посібник / А.В. Кустов, Ю.А. Алексєєва. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 324 с.
21. Леонтьев А. Проблемы развития психики / А. Леонтьев. – М., 1972. – 584 с.
22. Линдсей Г. Творческое и критическое мышление / Г. Линдсей, К.С. Халл, Р.Ф. Томсон // Познавательные психические процессы / сост. и общ. ред. А.Г. Маклакова. – СПб. : Питер, 2001. – С. 445-449.
23. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: навчальний посібник / П.А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 1998. – 479 с.
24. Максименко С.Д. Загальна психологія: навчальний посібник / С.Д. Максименко. – 3-тє видання, перероблене та доповнене. – К. : «Центр навчальної літератури», 2008. – 272 с.
25. Матасов Ю.Т. [Интегративная характеристика развития мышления умственно отсталых школьников](#) / Ю.Т. Матасов // Дефектология. – 1997. – №2. – С. 3-8.
26. Нартова-Бочавер С.К. Введение в психологию развития: учебное пособие / С.К. Нартова-Бочавер, А.В. Потапова. – М. : Флинта : МПСИ, 2008. – 216 с.
27. Немов Р.С. Психология: ученик для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. / Р.С. Немов. – 4-е изд. – М. : ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 2001. – 688 с.
28. *Новікова О.А.* Психологічні закономірності розвитку просторового мислення [Електронний ресурс] / О.А. Новікова // Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з особливими потребами: збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 3(5). – Режим доступу: <http://ap.uu.edu.ua/article/228>.

29. Павленко В.В. Особливості розвитку креативного мислення школярів / В.В. Павленко // Креативна педагогіка. Наук.-метод. Журнал. – 2015. – Вип. 10. – С. 103-109.
30. Пасічник І.Д. Мислення як предмет психології [Електронний ресурс] / І.Д. Пасічник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка. – 2013. – Вип. 25. – С. 3-9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_25_3.
31. Петрова В.Г. Психология умственно отсталого школьника / В.Г. Петрова, И.В. Белякова. – М. : Изд. центр «Академия». 2002. – 160 с.
32. Пометун О. Основи критичного мислення / О. Пометун, Л. Пилицатіна, І. Сущенко, І. Баранова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 74 с.
33. Психология лиц с умственной отсталостью: учебно-методическое пособие / сост. Е.А. Калмыкова. – Курск: Курск. гос. ун-т, 2007. – 121 с.
34. Психологія мислення: підручник / І.Д. Пасічник, Р.В. Каламаж, О.В. Матласевич, У.І. Нкітчук та ін. ; за ред. І.Д. Пасічника. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – 560 с.
35. Психологія особистості (курс лекцій та практикум): навчальний посібник / О.Б. Столяренко. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – 220 с.
36. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973.– 424 с.
37. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого ребенка / С.Я. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с.
38. Саржевський С.Н. Психологія та патологія мислення : навчальний посібник / С.Н. Саржевський. – Запоріжжя, 2019. – 73 с.
39. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К. : Знання, 2008. – 359 с.
40. Скрипченко О. Загальна психологія: навчальне видання / О. Скрипченко, Л. Долинська. – К. : АПН., 2001. – 461 с.

41. **Спеціальна психологія. Тексти : навчальний посібник / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової.** – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, **1999.** – Ч. I. – 158 с.
42. **Спеціальна психологія. Тексти : навчальний посібник / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової.** – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, **2001.** – Ч. II. – 140 с.
43. **Специальная психология: учеб. пособие / под ред. В.И. Лубовского.** – М. : Академия, 2005. – 464 с.
44. **Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопсихології: навчальний посібник / Н.М. Стадненко, М.П. Матвєєва, А.Г. Обухівська ; за ред. Н.М. Стадненко.** – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 200 с.
45. **Степанов О.М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / О.М. Степанов, М.М. Фіцула.** – 2-ге вид., виправ. допов. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
46. **Татьянчиков А.О. Особливості розумових операцій учнів на етапі адаптації до основної школи / А.О. Татьянчиков // Наука і освіта.** – 2012. – №9. – С. 210-213.
47. **Токарева Н.М. Основи вікової психології: навчально-методичний посібник / Н.М. Токарева, А.В. Шамне.** – Кривий Ріг, 2013 – 283 с.
48. **Худик В.А. Психологическая диагностика детского развития: Методы исследования / В.А. Худик.** – К. Освита, 1992. – 220 с.
49. **Шемчук О.М. Психологічний підхід до гендерних особливостей мислення / О.М. Шемчук // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України.** – 2015. – Вип. 28. – С. 658-669.

50. Ягупова О.В. Проблема практичного мислення у психологічних дослідженнях / О.В. Ягупова // Наукові записки НаУКМА. Серія. Педагогіка, психологічні науки та соціальна робота. – 2007. – Т. 71. — С. 60-66.

51. Яковенко О.В. Інтелект та мислення. Психологічний практикум: методичний посібник / О.В. Яковенко. – К. : ТОВ «НВП ІНТЕРСЕРВІС», 2017. – Ч 1. – 48 с.